

ПРОЯВИ НА ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ В РАННОТО ДЕТСТВО

доц д-р Светлана Сарийска,

катедра Психология във ПУ „Паисий Хилендарски“

Божидарка Неделчева

докторант във ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: Работата представя различните подходи в развитието на просоциалното поведение, както и резултатите от емпиричните изследвания между емпатията и различните прояви на това поведение. Работата разглежда и връзките между просоциалното поведение и различните мотивационни ориентации.

Ключови думи: просоциално поведение, емпатия, просоциално мислене

MANIFESTATIONS OF PROSOCIAL BEHAVIOR IN EARLY CHILDHOOD

Summary: The article presents the different approaches in the development of prosocial behavior, as well as the results of empirical studies between empathy and different manifestations of this behavior. The article also analyzes the links between prosocial behavior and different motivational orientations.

Keywords: prosocial behavior empathy, prosocial thinking

Въведение

Настоящото изследване е посветено на ранните прояви на просоциалното поведение при децата между 2-3 и 6-7 години. В контекста на психологията на развитието просоциалното поведение се разглежда от позициите на два подхода, които задават и различни програми в организирането на емпиричните изследвания. Първият е свързан с работите на (Hoffman, 2000), вторият - с работите на (Hay & Cook, 2007). Тези два подхода предлагат различни рамки за осмисляне на динамиката на просоциалното поведение, както и различни интервенции за неговото развитие. Целта на настоящия анализ е да представи в синтезиран вид откритията от емпиричните изследвания при тези подходи и да очертае промените в просоциалното поведение както и мотивите, които се откриват зад него.

Теорията на М.Хофман

Hoffman (2000) разглежда развитието на просоциалното поведение в контекста на емпатията. Теорията на Hoffman е основана на няколко допускания, които очертават и интереса към просоциалното поведение. Тези допускания са:

- емпатията може да бъде мотив на просоциалното поведение;
- емпатията може да повлияе върху просоциалното поведение чрез придаване на емоционална обогрeност на моралните принципи, и избора на морален принцип като основание за определено поведение (превърща когнициите в „горещи когниции“);
- емпатията може да повлияе върху просоциалното поведение и чрез свързаността с вината и съвестта;

- емпатията е с ранен генезис, прминава през различни трансформации и това придава различни изрази на просоциалното поведение.

Едно от предимствата в теорията на Hoffman, е че очертава възможности да се проследи генезиса на просоциалното поведение много преди детето да е стигнало до по-високи равнища на морална зрялост, схваната в термините на моралното мислене и разсъждения. Известно е, че теорията на (Kohlberg,1969) отрежда на децата разбиране, което е на стадия на пред-морални разсъждения.

Теорията на Hoffman върху емпатията и връзката емпатия и просоциално поведение е основана на собствени изследвания, и е в близост с изследванията на (Watson, 1991, 1998) и (Eisenberg, 2003). Тези изследвания предоставят емпирични доказателства, за възможността на емпатията да бъде мотив на просоциалното поведение. С това вече генезиса на просоциалното поведение се разглежда в зависимост от развитието на емпатията. Изследванията на (Hoffman,2000) показват, че проявите на емпатията са с много ранен генезис и в своето развитие превминават през различни трансформации. Самият емпатиен отговор зависи от механизмите, с които е оформен. Към тези механизми обикновено се включват некогнитивни и когнитивни процеси, които разширяват значително обхвата на емпатията (Стаматов, 2004, Стаматов, Сарийска, 2004). С развитието на когнитивните процеси и символните асоциации емпатийния отговор се разпростира не само върху близките, но и върху далечните други. Според Hoffman (2000) първите прояви на просоциално поведение се откриват около втората година от живота на детето. В тази възраст детето е способно да разграничи собствените от чуждите чувства и да откликне с различни просоциални действия – да прегърне дете, което плаче, да предложи своя играчка за да го успокои, или да повика своята майка да помогне на детето. Теорията на Хофман намира

силна емпирична подкрепа в продължителните изследвания на (Radke-Yarrow & Zahn-Waxler, 1984). Тези изследвания отбелязват промените в начините на детето да откликне на страданието на друго дете, на което е свидетел. Това обикновено е утеха и което е забележително, че може да долови все по-финно, какво би утешило страдащото дете. В началото може да предложи своята играчка, но когато установи, че това не успокоява плачещото дете, може да донесе играчка, която е на самото дете, а не собствена. Това показва едно по-развито отношение към преживяванията на другите както и начините на откликване. В две изследвания, проведени от Zahn Waxler & Radke-Yarrow (1982); Zahn-Wahler, Radke-Yarrow, Wagner, & Chapman (1992), майките на малките деца са обучавани да регистрират реакциите на своите деца, които са на възраст между една и две години в различни ситуации: на естествено появила се болка, която децата са причинили или на която са свидетели и на симулирана от майката болка. Наблюденията показват, че децата изразяват загриженост независимо дали са свидетели на болката на майката или са причинили самите те болката на майката. Повечето от децата след първата година демонстрират различни действия – прегръщане, докосване, притискане, с които се опитват да успокоят своята майка.

Теорията на Д. Хей и К. Кок

Тази теория представя различно обяснение на развитието на просоциалното поведение. Теорията на (Hay & Cook, 2007) проследява развитието на просоциалното поведение от перспективата на самото поведение като отбелязва измененията в просоциалното поведение в зависимост от развитието на способностите във времето. Това което установяват изследванията е нарастващата селективност и разнообразие във формите на просоциалното поведение. Освен това изследванията отбелязват

и прогресивното изменение в автономността на самото просоциално поведение.

В продължение на две десетилетия Хей проследява проявите на различните видове просоциално поведение. Още през втората година децата са способни да споделят различни ресурси или да предоставят собствените ресурси – предмети, играчки, лакомства, актове които са придружени от позитивни емоции. Споделянето на притежанията обхваща не само познати, но и непознати деца, както и родителите (Hay, Caplan, Castle, & Stimson, 1991). Децата разбират нуждите на другите и когато са изправени пред избора дали да запазят за себе си, дадено притежание или да го споделят с друго дете, са способни да отстъпят своето притежание. Изследванията на (Warneken & Tomssello, 2009) показват още една особеност – децата могат да споделят свое притежание само ако чуждата потребност е ясно изразена във вербална или невербална форма. С нарастването на възрастта, децата между 3 и 5 години могат да споделят своите притежания дори когато нуждата на другото дете е представена чрез разказ от трето лице.

През 2-3 година се открива още една форма на просоциално поведение – загриженост изразена чрез предоставяне на помощ на децата, които са в затруднение, болни или в ситуации на игра (обобщаващото изследване на Eisenberg, 1986). При това предлаганата помощ се отличава с изключителна гъвкавост. В едно проучване на (Warneken & Tomssello, 2006) на 18 мес. деца са представени 10 различни ситуации, в които възрастният изпитва затруднение в постигане на своите цели. В тези ситуации, децата демонстрират спонтанно поведение по различни начини (подават изпуснатия предмет на възрастния, донасят предмет, от който възрастния има нужда, отварят вратата на шкаф на възрастния, чиито ръце са заети с книги...). Могат да предложат инструментална помощ на възрастния, който се е отзовал на

неправилното място, като показват правилното мястото, на което да намери търсения обект (Warneken & Tomssello, 2009). Интересното при тези изследвания е откритието, че децата откликват с просоциално поведение само в ситуации, когато поведението на възрастния е неинтенционално (например, възрастният случайно е изпуснал предмета, който държи в ръка). Когато възрастният нарочно хвърли предмета децата не откликват. Тези наблюдения показват, че с възрастта децата започват разграничават интенциите зад поведението, случайно от неслучайно предизвиканите ефекти и обвързаността на просоциалното поведение със самите интенции.

Тази форма на просоциално поведение се открива ясно и в условията на играта. В процеса на играта децата могат да споделят своите играчки или да изоставят играта с любимите играчки и да се притечат на помощ на дете, което изпитва затруднение. Много от действията в играта отразяват загрижеността на детето и ясно показват разбиране на връзката между потребности и загриженост за тяхното задоволяване. Наблюденията показват, че когато децата са поставени в ситуация да проявят загриженост, вземайки върху себе си ролята на „майка“ за своите деца (куклите, които са на разположение) могат да демонстрират различни просоциални актове – слагане на куклата да спи, хранене, разхождане, къпане, завиване... В повечето случаи децата демонстрирали обич, но не и насилие. Самите актове са придружени с емоционално наситени изказвания („спи, спи меченце“, „о, бедничкото ми детенце, сега ще те завия“...). С възрастта тези актове се обединяват в по-строги последователности и стават много по-автономни.

Също така в контекста на играта децата демонстрират поведение на сътрудничество, което е насочено към реализиране на игровия замисъл. Сътрудничеството се открива в играта при определяне на темата и замисъла на играта и координирането на игровите действия. Сътрудничеството се

открива и в дейности като конструиране, рисуване, спортни дейности, развлечения, игри драматизации, подготовка на празници... Специфичен израз на сътрудничеството е и изпълнението на молбите отправени от възрастните (Tomasello & Vaish, 2013). Съвместните игри и дейности създават условия за обединяване на инструменталните умения с комуникативните умения, което улеснява техния пренос в различни ситуации, изискващи просоциална намеса (Eisenberg, Fabes, Carlo, Troyer, Speer, Karbon, & Switzer, 1992).

Ясно изразените просоциални актове в ранната възраст повдигат един въпрос: Какво подбужда децата да се ангажират с тези актове? Какви мотиви се откриват зад тези актове? До каква степен тези актове са екстернално зададени и да каква степен са отражение на интернализирани ценности, норми и автономни избори?

Изследванията на Eisenberg (1986) предоставят концептуална рамка, чрез която могат да се осмислят подбудите зад просоциалните поведения на децата. При опита да осмисли особеностите на просоциалното мислене, Eisenberg (1986) запазва идеята за дилемите, като начин на изследване на мисленето, подход очертан от Пиаже (Piaget, 1932) и особено от (Kohlberg, 1969), но с въвеждане на промяна в съдържанието на самите дилеми. При Eisenberg те са построени върху противопоставянето на собствените и чуждите нужди. Продължителните изследвания на Айзенберг върху просоциалното мислене очертава известна динамика в развитието на това мислене, както и различни причини за ангажиране с различните просоциални поведения. Eisenberg отбелязва, че просоциалното поведение може да бъде подбудено от различни мотиви:

- нормативни - (добре е да се помага, когато се налага);
- емпатия;
- реципрочност;

- егоцентрични – (набляга се върху наградата, която помагачият би получил);

- ориентация към авторитета -подчиняване на авторитета, избягване на наказанието;

- социално одобрение.

Изследванията на Eisenberg отбелязват още, че обясненията на децата свидетелстват за отслабване на позоваванията на мотиви с ориентация към авторитета, одобрението, наказанието както и за засилване на позоваванията върху мотиви с ориентация към другия - емпатия, реципрочност, нормативност. Тези открития са потвърдени и от изследванията на (Tomasello & Vaish, 2013). Присъствието на възрастните, както и указанията как да окажат помощ или очакванията за награда, не са причина за просоциалното поведение. Децата помагат дори, когато възрастните отсъстват както и без да получат конкретни указания. Нещо повече допълнителните указания от възрастните не променят количеството на помощта.

Изследванията на (Blake & McAuliffe, 2011) откриват още една особеност в динамиката на просоциалното поведение, свързана с промените в мисленето на децата. Тази особеност е свързана с нарастналата сензитивност към неравенствата в разпределението на ресурсите. Когато са изправени пред избора дали да приемат или отхвърлят предложеното разпределение да даден ресурс, децата реагират по начи, който издава чувствителност към несправедливостта. Разделението на ресурсите, което е в отношение 4:1 се преживява като несправедливо и се отхвърля от децата, докато отношението което 1:1 се преживява като справедливо и се приема. Освен това, децата са чувствителни и към различните интенции зад поведението. Когато открият недоброжелателни интенции зад чуждото

поведение, децата не са склонни да откликнат с просоциални действия (Dunfield & Kuhlmeier, 2013).

Заклучение

Емпиричните изследвания очертават ясно изразена тенденция на развитие на просоциалното поведение в ранното детството. Проявите на просоциално поведение се откриват в отношенията с връстниците и възрастните и се изразяват в различни форми. През тази възраст просоциалното поведение става все по автономно и обвързано с различни мотивационни ориентации, зад които се очертава и ориентации свързани с другия, за което свидетелства присъствието на емпатията.

Въпреки изразените прояви на просоциалното поведение все още остава открит въпроса доколко това поведение е израз на едно по-високо морално развитие, ако се разглежда в полето на моралното мислене.

Литература

Стаматов, Р. (2004). Емпатията в света на детето. Пловдив: „Пловдивско университетско издателство“.

Стаматов Р., Сарийска Св. (2004). Вината. Пловдив: „Макрос, 2001“.

Batson, C. D. (1998). Altruism and prosocial behavior. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology*, Vol. 2 (4th ed., pp. 282-316). Boston: McGraw-Hill.

Batson, C. D. (1991). *The altruism question: Toward a social—psychological answer*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Blake, P. & McAuliffe, K. (2011). "I had so much it didn't seem fair": Eight-year-olds reject two forms of inequity. *Cognition*, 120 (2), 215-224.

Dunfield, K. A., & Kuhlmeier, V. A. (2013). Classifying prosocial behavior: Children's responses to instrumental need, emotional distress, and material desire. *Child Development*, 84, 1766–1776.

Eisenberg, N. (2003). Prosocial behavior, empathy, and sympathy. In M. Bornstein & L. Davidson (Eds.), *Well-being: Positive development across the life course* (pp. 253–265). Mahwah, NJ: Erlbaum

Eisenberg, N., Fabes, R. A., Carlo, G., Troyer, D., Speer, A. L., Karbon, M., & Switzer, G. (1992). The relations of maternal practices and characteristics to children's vicarious emotional responsiveness. *Child Development*, 63, 583-602.

Eisenberg, N. (1986). *Altruistic emotion, cognition, and behavior*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hay, D. F., & Cook, K. V. (2007). The transformation of prosocial behavior from infancy to childhood. In C. A. Brownell & C. B. Kopp (Eds.), *Socioemotional development in the toddler years: transitions and transformations* (pp. 100–131). The Guilford Press.

Hay, D. F., Caplan, M. Z., Castle, M. Z., & Stimson, C. A. (1991). Does sharing become “rational” in the second year of life? *Developmental Psychology*, 27, 987–993.

Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.

Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research* (pp. 325–480). New York: Rand McNally.

Piaget, J. (1932). *The moral judgment of the child*. London: Kegan Paul.

Radke-Yarrow, M., & Zahn-Waxler, C. (1984). Roots, motives, and patterns in children's prosocial behavior. In E. Staub, D. Bar-Tal, J. Karylowski, & J. Reykowski (Eds.), *Development and maintenance of prosocial behavior:*

International perspectives on positive behavior (pp. 81–99). New York: Plenum Press.

Tomasello, M., & Vaish, A. (2013). Origins of human cooperation and morality. *Annual Review of Psychology*, 64, 231–255.

Zahn-Waxler, C., & Radke-Yarrow, M. (1982). The development of altruism: Alternative research strategies. In N. Eisenberg (Ed.), *The development of prosocial behavior* (pp. 109–137). New York: Academic Press.

Zahn-Waxler, C., & Smith, K. D. (1992). The development of prosocial behavior. In V. B. Van Hasselt & M. Hersen (Eds.), *Handbook of social development: A lifespan perspective* (pp. 229–256). New York: Plenum Press.

Warneken, F., & Tomasello, M. (2009). The roots of human altruism. *British Journal of Psychology*, 100, 455-471.

Warneken, F., & Tomasello, M. (2006). Altruistic Helping in Human Infants and Young Chimpanzees. *Science*, 311, 1301-1303.